

Från länsresidens till regionhögkvarter

STAFFAN NILSSON, *Fil. dr i konstvetenskap, byggnadsantikvarie*

Med residenset i Vänersborg avslutar Statens fastighetsverken genomgång med renoveringar och ommöbleringar av länsresidensen som inleddes med residenset i Luleå 1996. I dag residerar ingen landshövding i Vänersborg eftersom Älvsborgs län numer ingår i Västra Götalands län. Istället är residenset numer regionstyrelsens högkvarter.

VÄSTERGÖTLAND och Dalsland möts vid Väners sydvästra ände och där ligger Vänersborg, som i 319 år var residensstad i Älvsborgs län. Länet bildades ursprungligen genom 1634 års regeringsform, som reglerade rikets indelning i hövdingedömen. Landshövdingarna var rent civila ämbetsmän, som inte hade någon myndighet över krigsfolket eller fick göra intrång på biskoparnas myndighet. Länet bestod då av södra Västergötland och hade sitt namn efter fästet Elfsborg vid Göta älvs mynning, där landshövdingen residerade.

År 1679 avskildes Göteborgs stad samt tre västgötahäraden från Älvsborgs län och slogs samman med det erövrade Bohuslän till Göteborgs och Bohus län med Göteborg som residensstad. Vänersborg, som anlagts 1644, blev residensstad i det ombildade Älvsborgs län som 1680 utökades med Dalsland. Den förste landshövdingen i det nygamla länet blev Henrik von Vicken, vars levnadsbana är ett typiskt exempel på en framgångsrik karriär i stormaktstidens Sverige. Han föddes 1624 i Livland i en adels- och krigarfamilj som härstammade från Breslau. Livland blev svenskt 1629 och den unge Vicken tjänade upp sig hos de nya herrarna, som hade stort behov av krigsfolk. Vicken blev överste 1665 och kommandant i Helsingborg två år senare. År 1675, samma år som han blev naturaliserad svensk adelsman, utnämndes von Vicken till chef över Kronobergs regemente som han ledde i slaget

Från sällsamt rummet ser man genom Karl Johansalongen mot dörrarna in till sessionssalen.

vid Landskrona 1677. Samma år blev han landshövding i Kalmar län för att två år senare få transport till Älvsborgs län, där han upprätthöll befattningen till sin död 1690.

Vicken var bosatt på sin sätesgård Fänneslunda i Ås härad nordost om Borås, ett gott stycke från Vänersborg. Ett residens inrättades dock 1681 på Alvhems kungsgård som förvisso låg närmre Vänersborg men ändå inte tillräckligt nära. Landshövdingen begärde därför 1688 hos Kungl. Maj:t att få uppföra ett nytt residens i Vänersborg, och eftersom han hade Karl XI:s förtroende beviljades hans framställan. Uppgifterna om när residenset byggdes går isär, men förmodligen stod det färdigt mot slutet av 1600-talet.

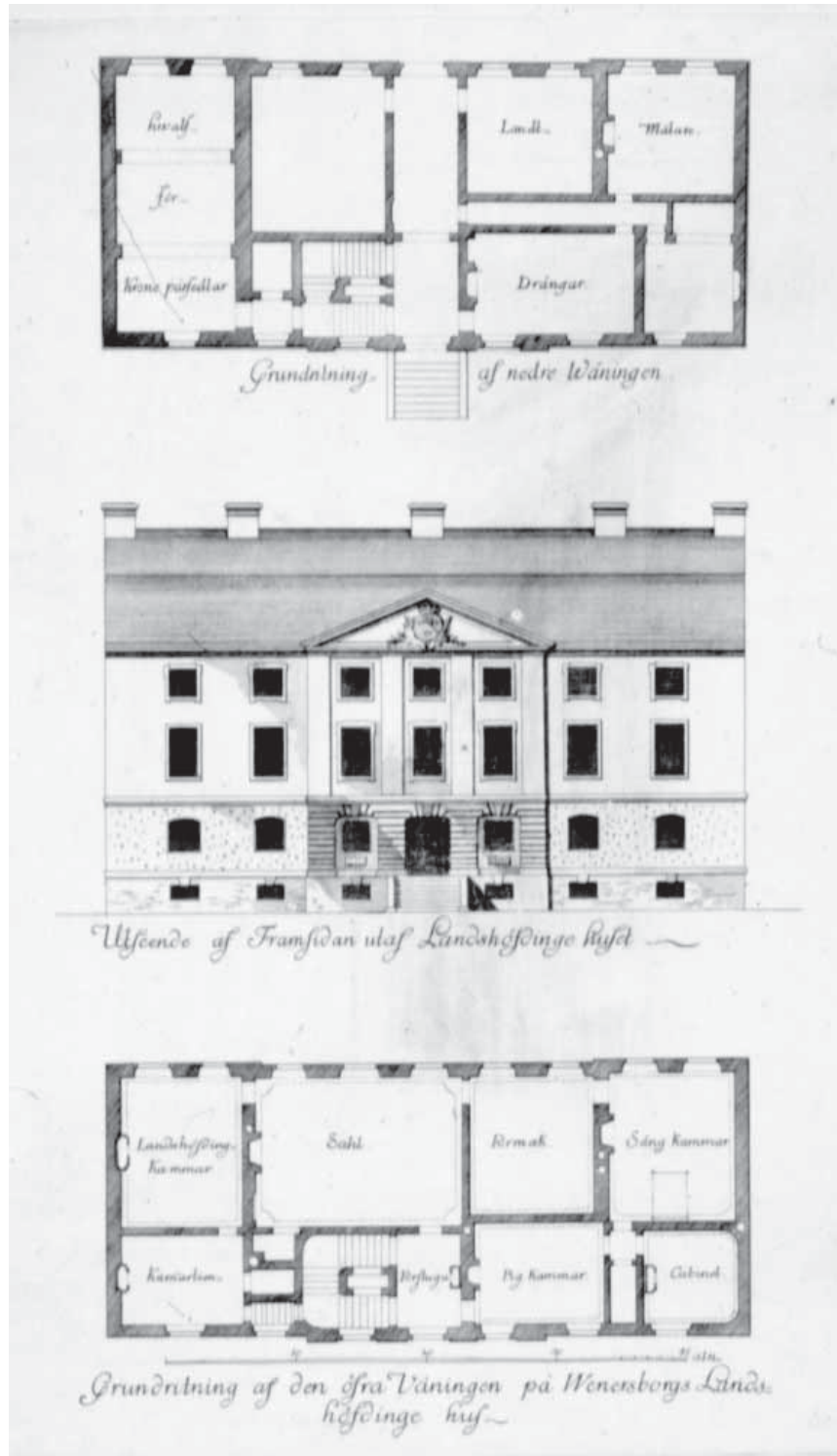
Anläggningen uppfördes på en tomt vid västra sidan av torget, som allt sedan dess har varit residensets plats. Den bestod av en huvudbyggnad i två våningar med två envåningsflyglar. Husen var uppförda av timmer och hållna i en klassicistisk barockstil med höga valmade tak. De ritades av Fredrik Sixtus, som blev lantmätare i Älvsborgs län 1684. Innan dess var han kapten vid artilleriet, men sannolikt var han egentligen fortifikationsofficer eftersom dessa skulle vara bevandrade i den civila byggnadskonsten.

Under krigsåren 1699–1721 användes residensets huvudbyggnad som spannmålsmagasin, till allvarligt men för dess konstruktion och bestånd. Redan på 1720-talet betraktades residenset som förfallet och Vänersborgs styresmän såg helst att det revs. Det fick dock stå kvar i ytterligare några decennier, men vid mitten av 1700-talet var dess öde beseglat.

«... MED EN VARAKTIG BYGGNAD ÄRSATT»

När överintendenten Carl Hårleman besökte Vänersborg 1750 kunde han konstatera att residenset befann sig i ett bedrövligt skick och snarast borde ersättas med en ny och mer beständig byggnad. Han noterade i sin dagbok att: «Landshövdingesätet i Wenersborg ej länge sedan uppfördt men äfven så illa bygt... att med första behöfvu blifva med en varaktig byggnad ärsatt.»

Allt sedan han blivit överintendent 1741 var arkitekten Carl Hårleman (1700–53) i det närmaste enväldig härskare över det

Carl Hårlemans ritningar till residenset från 1751.

På kopparsticket i Erik Dahlbergs *Suecia Antiqua et Hodierna* från slutet av 1600-talet kan man se det gamla residenset med sina höga valmade tak vid torget till vänster om kyrkan.

Residenset fick sitt nuvarande utseende efter en om- och tillbyggnad som avslutades 1848. Den nya fasaden ritades av arkitekten Carl Gustaf Blom Carlsson.

Trapphuset med sitt golvvur präglas av svensk rokok.

offentliga byggnadsväsendet i Sverige. År 1746 hade Konungen fastställt ett av Hårleman utarbetat typförslag till landshövdingeresidens. Den graverade och tryckta versionen omfattar sex ritningar – nämligen tre planer, två fasader och en gavelfasad med sektion. Förslaget ingår i en serie av mönsterritningar som förutom landshövdingeresidensen omfattar huvudbyggnader på kungsgårdar, översteboställen, överstelöjtnants- och majorsboställen, kaptensboställen samt löjtnants- och fänriksboställen.

Den flitige baron Hårleman vilade inte på hanen och redan i februari 1751 godkändes hans ritningar till ett nytt residens i Vänersborg.

Tre år senare stod huset färdigt, men då var Carl Hårleman borta. Han hade hastigt avlidit, blott 52 år gammal, den 9 februari 1753.

Hårlemans mönsterritningar var inte tänkta att följas slaviskt, utan skulle tjäna som en hjälp och ett rättesnöre för mindre habila byggare än han själv. De var också utformade så att de skulle kunna anpassas

till lokala förhållanden och husen skulle kunna uppföras friliggande eller infogad mellan andra byggnader. Hårleman använde inte heller mönsterritningarna till Vänersborgsresidenset, men grunddragen i dessas plan- och fasadlösningar går igen i västgötabyggnaden.

Det nya residenset var en trevåningsbyggnad av tegel med suterrängvåning och vind. Byggnaden hade det för den svenska rokokon vanliga fasadschemat som hade skapats eller, om man så vill, introducerats av Carl Hårleman. På framsidan mot torget artikulerades byggnaden av en mittrisalit och på baksidan mot hamnen av två sidorisaliter. Bottenvåningen var sannolikt utförd i spritputs med rusticeringar i mitt- och sidorisaliterna, medan fasaden där ovan var slät. De slät- och spritputsade partierna var troligen avfärgade i ljus gult medan rusticeringsarna sannolikt hade en avvikande färg. Huset hade ett lågt brutet tak som var täckt med skiffer. Fasaddekoreringsen inskränkte sig till lilla riksvapnet, inramat av de för Hårleman karaktäristiska vingornamenten och placerat i framsidans fronton. Vapnet pryder numer fasaden mot Hamntorget. På husets bottenvåning fanns kansliökaler, ett valv för kronopersedlar och drängstuga, medan våningen en trappa upptogs av landshövdingens boställsvåning – den nuvarande representationsvåningen.

ÅTTA FÖNSTERAXLARS TILLBYGGNAD

Natten mellan den 24 och 25 september 1777 utbröt en brand, som lade en tredjedel av staden i aska men skonade residenset. I samband med stadens återuppbyggnad efter branden utökades residenset med två flyglar mot torget. Knappt 60 år senare, den 5 oktober 1834, drabbades Vänersborg av en ännu värre eldsvåda. Branden varade i 14 timmar och förstörde praktiskt taget hela staden, men residenset klarade sig också denna gång även om flyglarna blev skadade.

Vänersborg återuppbyggdes efter en ny stadsplan som upprättades av Nils Ericsson, som vid denna tid var övermekanikus vid Gamla Trollhätte kanalverk. Han var äldre bror till uppfinnaren John Ericsson och blev 1855 chef för statens järnvägsbyggen. När han adlades 1854 tog han bort ett s ur sitt efternamn, vilket retade brodern i Amerika.

I Ericssons stadsplan lades största vikt vid brandsäkerheten och som brandgata anlades den breda esplanaden Plantaget, som är en förlängning av torget och delar

staden i två hälfter. Residenset blev genom detta grepp fondbyggnad i ett, efter svenska landsortsförhållanden, storslaget stadsplanearrangemang.

Det är Plantagets släktskap med Avenue des Champs Elysées, som har förlänat Vänerstaden smeknamnet Lilla Paris. En värdighet den tvingas dela med en annan före detta residensstad, nämligen Kristianstad.

Det hade redan tidigare funnits tankar på att utvidga residenset, men efter branden tog planerna fast form eftersom man nu kunde förena det nedbrunna rådhusets tomt med residensfastigheten. Ett första tillbyggnadsförslag utarbetades 1836 av Samuel Enander som var arkitekt i Överintendentsämbetet – den myndighet som hade överinseendet över kronans civila byggnadsverksamhet. Enanders förslag innebar att det gamla huset förlängdes med en åtta fönsteraxlar lång tillbyggnad mot norr under ett likadant brutet tak som Härleman använt.

Enanders projekt ratades emellertid på grund av en mindre lyckad planlösning och i stället insändes ett nytt förslag till Överintendentsämbetet. Dessa ritningar som är utförda av P. Wallström tillkom sannolikt på plats i Vänersborg. Förutom att presentera en alternativ planlösning ändrade Wallström det brutna taket till det nuvarande valmade sadeltaket. Ämbetet var dock inte nöjt med fasadutformningen och uppdrog åt sin arkitekt Carl Gustaf Blom Carlsson att bringa exteriören i bättre samklang med de arkitekturideal som gällde i huvudstaden. Den wallströmska planlösningen behölls däremot i sin helhet.

Blom Carlssons ritningar är daterade 1843 och samma år kunde byggnadsarbetena, för vilka han fick ansvaret, påbörjas och 1848 stod det hela färdigt. Då hade också de brandskadade flyglarna rivits utan att ersättas av nya, vilket man egentligen hade tänkt sig. Genom om- och tillbyggnaden fick alltså huvudbyggnaden sitt nuvarande utseende. I exteriören betonades horisontaliteten och hamnsidan fick nu karaktär av huvudfasad även om de egentliga entréerna fortfarande nåddes från torget. Tillbyggnaden inrymde landsstatens tjänstelokaler samt stall, vagnshus, avträden och förråd. I det ursprungliga residenset fanns landshövdingens bostad.

190 KRONOR I VITT UTFÖRANDE

I samband med att ecklesiastikminister Karl Sigfrid Husberg tillträdde som lands-

hövding 1905 renoverades residenset. Matsalen fick då sin nuvarande inredning med de båda kakelugnarna av Rörstrands modell 110, som ritades 1896 av Ferdinand Boberg för Rörstrandsfabrikens deltagande i Stockholmsutställningen följande år. Modellen ingick i fabriken katalog under ett antal år och kunde beställas från Stockholm för 190 kronor i vitt utförande. Här har kakelugnarna kompletterats med Älvsborgs läns vapen, som utgjordes av Västergötlands lejon och Dalslands ox. Vid renoveringen kunde man dra in elek-

Matsalen har återfått sin gröna färgton från 1905 och panelen har målats i engelskt rött. Kakelugnen är formgiven av Ferdinand Boberg för Rörstrands utställning på Stockholmsutställningen 1897.

trisk belysning i huset eftersom Vänersborgs elektricitetsverk hade börjat sin verksamhet samma år. Centralvärme installerades däremot först vid nästa landshövdingeskifte 1922; de ursprungliga radiatorerna finns för övrigt kvar i representationsvåningen.

Åren 1942–50 genomfördes en betydande om- och tillbyggnad av residenset under ledning av Allan Berglund, som var

Byrå med ljusstakar och bordspendyl från 1800-talets början i Karl Johansalongen.

länsarkitekt i Älvsborgs län 1925–50. Inför ombyggnaden fick residenset skydd som byggnadsminnesmärke, numer statligt byggnadsminne. Ombyggnaden innebar bland annat att bottenvåningen i det härlemanska huset kontoriserades och att de båda flyglarna mot torget uppfördes 1943–44.

År 1949, ungefär samtidigt med att ombyggnaden blev färdig, utnämndes Arvid Richert till landshövding i Älvsborgs län. Det var sannolikt en något fridsammare postering än att vara Sveriges sändebud i Berlin, som han hade varit från 1937 till krigets sista dag. Under Richerts tid reste Vänersborgs Söners Gille framför residenset en skulptur av Carl Milles, som föreställer den helige Martin av Tours – Frankrikes nationalhelgon och skydds-

helgon för en brokig skara som bland många andra inräknar garvare, drinkare och gäss. De sistnämnda har väl en tivelaktig nytta av hans beskydd, eftersom de till helgonets åminnelse äts upp den 10 november varje år.

REGIONHÖGKVARTER

Älvsborgs län upphörde den 31 december 1997 och förenades med resten av Västergötland och med Bohuslän till Västra Götalands län, med Göteborg som residensstad. Länet är rikets näst största, med drygt 1,5 miljoner innevånare.

Länets tre landstingskommuner samt Göteborgs stads landstingsverksamhet bildade den 1 januari 1999 Västra Götalandsregionen, vars formella namn är Västra Götalands läns landsting. Huvud-

uppgiften är hälso- och sjukvård, men regionen har också ansvar för den regionala kollektivtrafiken. Vidare äger regionen flera kulturinstitutioner som Göteborgsoperan, Göteborgssymfonikerna och Botaniska Trädgården i Göteborg. På försök har regionen dessutom övertagit ansvaret för regional utveckling från länsstyrelsen.

När tre länsresidens – Kristianstad, Mariestad och Vänersborg – förlorade sin ursprungliga funktion genom bildandet av Skåne län 1997 och Västra Götalands län följande år ställdes Statens fastighetsverk inför problemet att finna nya användningar för byggnaderna. För Älvsborgsresidensets del blev det en lycklig lösning genom att Vänersborg blev Västra Götalandsregionens 'huvudstad' där regionfullmäktige sammanträder och regionstyrelsen har sitt säte. Regionen valde att förlägga sitt högkvarter till residenset, vilket var möjligt eftersom det med sina flyglar till största delen innehåller kontorslokaler. Regioner hyr i dag i stort sett hela anläggningen, som nu är arbetsplats för närmare 90 personer.

STILFULLA SALONGER

I juni 2006 blev Statens fastighetsverks renovering och ommöblering av representationsrummen i den härlemanska delen av residenset färdig. Arbetet har genomförts under ledning av verkets inredningsarkitekt Carita Kull och avslutar den upprustning av länsresidensen som inleddes i Luleå 1996.

I Vänersborg var en av målsättningarna med renoveringen att inreda lejonparten av rummen i skilda stilar. De flesta möbler och andra inventarier som behövdes fanns redan i huset, men en del har hämtats från andra residens. Dessutom har mattor, textilier, möbler och annat köpts in eller nyttillverkats.

Vestibulen på bottenvåningen har möblerats med barockmöbler, som en reverens till det första residenset på platsen. Här finns också en kopia av Charles-Guillaume Cousins porträttbyst av Carl Hårleman.

Representationsvåningen en trappa upp består av fyra salonger och matsal samt trapphallen. Planlösningen överensstämmer i allt väsentligt med den ursprungliga även om de sydligaste rummen förändrades till kök och ekonomilokaler under 1940-talets ombyggnad.

Trapphallen har rokokon som ledmotiv och här finns bland annat två stycken ryggbriktolar av den typ som utveck-

lades under 1730-talet. Ovanför dessa hänger Hårlemans porträtt i koppartryck, graverat av Johann Jakob Haid efter en målning av Olof Arenius.

Mot torget finns nu två gustavianska salonger; den närmast trapphallen var på Hårlemans ritning betecknad «Pig Kammar», men på en uppmättningsritning från 1905 har den forna domestikkammaren upphöjts till mottagningsrum. Men nu är det alltså förvandlat till gustaviansk salong. Väggarna har därför fått en enkel fältindelning på 1700-talsmanér. Indelningen är framtagen under ett otal färgskikt. Bland möblerna märks byrån och de båda konsolborden som är sydsvenska 1700-talsarbeten. Den öppna spisen härör från 1940-talets ombyggnad.

Den inre salongen kallas på ursprungsritningen «Cabinet» och dess intima prägel accentueras av den norra väggens rundade hörn. Även här har väggarna dekorerats med ett diskret ramverk. Möblerna är givetvis gustavianska och golvet pryds av en antik matta.

Det angränsande rummet mot hamnsidan, som är den ursprungliga sängkammaren, var i början av 1900-talet och förmodligen fram till 1940-talets ombyggnad landshövdingens ämbetsrum och står därför i förbindelse med den stora sessionssalen och kanslidelen av residenset. Nu är det inrett i Karl Johansstil med möbler från residenset.

Den blå tapeten är ett nytryck i en kulör som återfanns bakom senare ytskikt i rummet; den samstämda mattan har komponerats av Carita Kull.

Förmaket mellan sal och sängkammare har nu fått karaktären av ett mer informellt sällskapsrum. Det har en blandad möblering där helt moderna inslag samsas med fåtöljer och bord av Josef Frank och med äldre karmstolar som tidigare stått i Karl Johansrummet. Mattan är också här ett verk av Carita Kull, som även har formgivit soffbordet i glas och trä.

I matsalen, som är våningens största rum, har väggarna återfått sin gröna färg från 1905 medan panelerna har målats i engelskt rött i en färgställning som hämtats från Rosenbad, som likt de båda kakelugnarna är ett verk av Ferdinand Boberg. Det stora matsalsbordet är ritat av Carita Kull och specialtillverkat hos Eriksson & söner i Vrena. Stolarna är tillverkade av Åmells i Gnesta. Ljuskronan är ett modernt italienskt arbete, medan mattan är egyptisk och kvällssolen kan sila in genom schweiziska gardiner. **KV**

I Gustavianska salongen och Inre salongen har väggarna fått en enkel fältindelning på 1700-talsmanér.

Den blå tapeten i Karl Johansalongen är ett nytryck i en kulör som återfunnits bakom senare ytskikt i rummet. Mattan är komponerad av Carita Kull.

I sällskapsrummet möts en blandning av gammalt och nytt. Mattan och soffbordet i glas och trä är formgivna av Carita Kull.